

Özgün Makale

Türkiye’de Edebiyat Kanonu Tartışmasının Başlangıcı¹

Genesis of the Literary Canon Discussions in Turkey

İlhan SÜZGÜN*

Öz

Türkiye’de 2000’li yıllarda başlayan edebiyat kanonu tartışmalarının hayli kısa bir tarihi vardır. Kanon kavramını merkezine alan ilk yazılarda kanonu tanımlama ve kanonun nasıl kurulduğunu belirleme uğraşı öne çıkar. Daha çok yabancı filolojiden gelen akademisyenlerle başlayan tartışmanın zamanla popülerleşmesiyle pek çok yazar ve şair de tartışmaya dâhil olur. Dergilerin dosya konuları ve soruşturmalarının ardından kanon tartışmasına yaygın bir ilgi gösterilir. 2004 ve 2005’te Milli Eğitim Bakanlığının hazırladığı “100 Temel Eser”in tartışılması kanon konusunun geniş biçimde gündeme gelmesinde etkili olur.

Türkiye’de edebiyat kanonu tartışmasında öncelikle Türk edebiyatında tekil bir edebiyat kanonunun yokluğu iddiası öne çıkar. Orhan Tekelioğlu ve Orhan Koçak tarafından dile getirilen bu iddia, sonraki tartışmalarda sürekli gündeme gelecektir. Kanon tartışmasında öne çıkan diğer konular ise kanonu kimlerin kurduğu ve müfredatın nasıl belirlendiğidir. Benzer biçimde Osmanlı edebiyatının çokkültürlü yapısının yorumlanması, Erken Cumhuriyet’in “İnkılap kanonu” inşa etme çabası ve kanon dışında bırakılan isimler gibi konular da zaman içinde kanon tartışmasının genişlemesini sağlar. Bu makalenin amacı, Türk edebiyatında edebiyat kanonu tartışmalarının nasıl başladığını ve bu tartışmaların günümüze kadar nasıl evrildiğini göstermektir.

Anahtar Kelimeler: Kanon, Müfredat, Edebiyat Tarihi, Çokkültürlülük, Ulusal Edebiyat.

Abstract

The discussions on the literary canon in Turkey, which began in the 2000s, have a relatively short history. In the initial works focusing on the concept of the canon, efforts to delineate its definition and the processes by which it is established take precedence. Starting primarily with academicians from foreign philology, the debate progressively gained traction, involving numerous authors and poets over time. Following the themed issues and investigations of literary journals, widespread interest in the canon debate emerged. The discussion on the “100 Essential Works” (100 Temel Eser) prepared by the Ministry of National Education in 2004 and 2005, played a significant role in bringing the canon issue to the forefront extensively.

In the debate on the literary canon in Turkey, the claim of the absence of a “singular literary canon” in Turkish literature is primarily highlighted. This assertion, articulated by Orhan

¹ Makale başvuru tarihi: 16.10.2023, Makale kabul tarihi: 6.11.2023.

* Doktora öğrencisi, Trakya Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ilhansuzgun@gmail.com, ORCID: 0009-0008-4743-8401

Tekelioğlu and Orhan Koçak, will continue to be a recurring theme in subsequent discussions. Other prominent issues in the canon debate include who established the canon and how the curriculum is determined. Similarly, the interpretation of the multicultural structure of Ottoman literature, the efforts of the Early Republic to construct the "Revolutionary canon" (İnkılap Kanonu) and the names excluded from the canon over time contribute to the expansion of the canon debate. The purpose of this article, focusing on the literary canon, is to demonstrate how discussions on the literary canon in Turkish literature originated and evolved until the present day.

Keywords: Canon, Curriculum, History of Literature, Multiculturalism, National Literature.

Giris

Türkiye’de edebiyat kanonu kavramı öncesinde biliniyor olsa da ancak 2000’li yıllarda tartışılma-ya başlanmıştır. Türk edebiyatında kanon tartışmaları yapılmadan önce özellikle iki kitabın çevrilmesi tartışmaların başlamasında hayli etkili olur. Gregory Jusdanis’in 1991’de yayımlanan *Belated Modernity and Aesthetic Culture: Inventing National Literature* isimli kitabı Tuncay Birkan tarafından Türkçeye çevrilmiş ve *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür: Milli Edebiyatın İcat Edilişi* adıyla Mayıs 1998’de Metis Yayınları tarafından yayımlanmıştır. İngilizce literatürde kanon konusunda temel kaynaklardan biri kabul edilen bu kitabın Türkçeye çevrilmesi, beraberinde bir tartışma getirmez ancak 2000’lerde Türkçe edebiyat kanonu tartışmaları başlayınca Jusdanis’in kitabına gösterilen ilgi de artacaktır. Sadece kitabın baskı sıklığına bakıldığında bile, Türkiye’de kanon tartışmasına gösterilen ilgideki artışı görmek mümkündür. Kitabın 1998’deki ilk baskısından sonra ikinci baskısı ancak 2015’te yapılabilmektedir. İlk iki baskı arasında 17 yıl olmasına rağmen üçüncü baskı 2018’de, son baskısı ise 2022’de yapılmıştır. Kitabın yayım sıklığının arttığı dönemde kanon sorunu da Türkiye’de yoğun ilgi görmektedir.

Jusdanis’in kitabıyla birlikte anılması gereken başka bir çeviri de Jan Assman’ın *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik* kitabıdır. Orijinali 1997’de yayımlanan kitap 2001 yılında Türkçeye çevrilmiştir. *Gecikmiş Modernlik*’le benzer bir kaderi yaşayan kitap, ikinci baskısını 2015’te üçüncü baskısını ise 2018’te yapmıştır. *Kültürel Bellek*, doğrudan edebiyat kanonu hakkında bir kitap olmasa da “Kanon: Bir Kavramın Aydınlatılması” başlıklı bölümü Türkiye’de kanon hakkındaki yazılarda özellikle kavramı tanımlamak için çok yoğun biçimde kullanılmıştır. Assman, kanonun arkaik anlamını açıkladığı ve kavramı edebiyat kanonuna özgülemediği hâlde Türkiye’deki çalışmalarda hızlı biçimde edebiyat bağlamına yerleştirilmiştir.

Gecikmiş Modernlik ve Kültürel Bellek Türkçeye çevrildiği dönemde ilgi görmeseler de sonrasında tartışmanın teorik çerçevesini kuran metinler olarak öne çıkacaktır. Kanon, Batı edebiyat literatüründen Türkçeye gelen bir kavram olduğu için kuramsal çerçevenin kurulmasında çeviri metinlerin öne çıkması şaşırtıcı değildir. Benzer biçimde Türkiye’deki edebiyat kanonu tartışmalarının başlangıcında ya Jale Parla, Murat Belge ya da Süha Oğuzertem gibi yabancı filolojilerdeki akademisyenlerin ya da Orhan Koçak, Kemal Atakay gibi Batı dillerini bilen yazarların veya Orhan Tekelioğlu gibi akademisyenlerin adının öne çıktığı fark edilir. Kavram popülerleşip yaygınlık kazandıkça Türkçe literatür de zenginleşecek hem edebiyat dergilerinde yazıların sayısı artacak hem de Türk dili ve edebiyatı alanındaki akademisyenler de makaleleri ve kitaplarıyla tartışmaya dâhil olacaktır.

Türkiye’de kanon tartışmaları kanonun yokluğuna işaret edilmesiyle başlamış, zaman içinde özellikle “100 Temel Eser” üzerinden müfredat konusunu, Erken Cumhuriyet eleştirisiyle siyasal iktidarın kanonu belirlemesini, edebiyat mahfillerini, özellikle feminizm bağlamında kanondan dışlanmayı ve kanonik eserin estetik değeri sorununu da kapsayarak hayli genişlemiştir. Dergilerin hazırladığı özel dosyalar ve araştırmalar da kanon tartışmasının yönünü belirlemiştir. Cumhuriyet’in 100. yılının kutlandığı 2023’te kanon meselesi yeniden gündeme gelmiş ve yüz yıl değerlendirmeleri kanon perspektifinden yapılmaya başlanmıştır. Böylece kanon kavramı son yirmi yılda kültürde gittikçe daha yaygın bir kullanıma ulaşmıştır.

Türk edebiyatında edebiyat kanonu tartışmalarına odaklanan bu makalede öncelikle edebiyat kanonu tartışmalarının nasıl başladığına daha sonra kanonun nasıl tanımlanmaya ve belirlenmeye çalışıldığına, bu belirleme çalışmalarında müfredat ve dosya araştırmalarının rolüne ve son olarak akademik alanda yapılan edebiyat kanonu çalışmalarına değinilecektir. Böylece edebiyat kanonu üzerine yapılan tartışmalar bağlamında Türkiye’de edebiyat kanonu literatürü genel hatlarıyla verilmeye çalışılacaktır.

Başlangıç Tartışması: Tekil Kanonun Yokluğu

2003 yılında Orhan Tekelioğlu’nun *Doğu Batı* dergisinde yayımlanan “Edebiyatta Tekil Bir Ulusal Kanonun Oluşmasının İmkânsızlığı Üzerine Notlar” adlı makalesi hem kanon çalışmalarında hem de sonrasındaki kanon tartışmalarında önemli bir başlangıç ânıdır. Elbette belirtilen tarihten önce kanon kavramını içeren dolaylı çalışmalar mevcuttur. Fakat bu çalışmalar doğrudan kanon kavramının kendisini tartışmanın merkezine almadıkları için Tekelioğlu’nun makalesi için bir “başlangıç anı” diyoruz.² Tekelioğlu, Türkiye’de ulusal bir kanonun oluşumunun imkân ya da imkânsızlığını, Batı ve Batı-dışı (post-kolonyal sonrası) ulusal kanon oluşumlarını merkeze alarak inceler. Türk edebiyatında ulusal bir kanonun olup olmadığı sorusunun otuzlu yıllarda başlayan ve Türkiye’nin ulus-devlet olma sürecinde Erken Cumhuriyet dönemi modernleşmesiyle doğrudan ilgili olduğunu ifade eden Tekelioğlu, ulus-devletlerin kurulması ile edebi kanonların oluşması arasındaki bağa işaret eder. Ulus-devletlerin temel arzusu ya da hedefi kendisini çok farklı kimliklerde tanımlayan cemaat ya da cemaatler toplumunu bir üst (ulusal) kimlikte toplayabilmektir. Bu nedenle ilk ulusal kanonlar mutlakiyetçi rejimlerden modern rejimlere geçen Avrupa ülkelerinde oluşmuştur. Ancak Tekelioğlu’na göre burada ilginç olan tekil bir edebiyat kanonunun sömürge sonrası (post-kolonyal) ülkelerde de karşımıza çıkmasıdır. Çünkü sömürgeci gücün ideolojik yapısı burada bir “öteki” (olumsuz-öz) olarak karşımıza çıkmakta ve ulusal kanonun oluşumuna imkân sağlamaktadır. Yunanistan ve Norveç örneklerini veren Tekelioğlu, Norveç edebiyatında ulusal bir kanonun Norveç’in 1905’te bağımsızlığını kazanmasından sonra oluştuğuna işaret eder (ss. 65-67). Ancak Batı-dışı bir kültürel gelenekten gelen ve tam anlamıyla sömürge olmayan Türkiye’de, ulus-devlet olma sürecini ve bununla bağlantılı olarak ulusal kanon oluşturma çabalarını kendi iç dinamikleriyle incelemenin önemli olduğunu vurgular. Tekelioğlu’na (2003) göre, Türkiye’de kanon niteliğinde edebi eserler elbette vardır ama temel sorun, tekil bir edebi kanonun varlığından söz edilememesidir. Tekelioğlu, kanonik metinlerin var olduğu ama tekil bir kanonun olmadığını şöyle örnekler: “Yahya Kemal’in fetih temalı şiirleri, Nazım Hikmet’in kurtuluş savaşı destanından bazı bölümler ve Behçet Kemal şiirleri birçok açıdan Türk şiirinde ulusal kanon örnek olarak verilebilir. Ama bu şiirlerin okurlarına

² Daha önceki bazı çalışmalar için bkz. O.Koçak (1997), K. Akyıldız ve B. Karacasu (1999), Ö. Türkerş (2001).

baktığımız zaman hiç de bir ortaklıktan söz edemeyiz. Aksine, ciddi bir yarılma, farklılaşma en azından okur ve dolayısıyla algılama anlamında kırılmadan söz edebiliriz.” (ss. 66-67).

Tekelioğlu, Türk edebiyatında tekil bir ulusal kanonun oluşmamasını Batı ve Batı dışı örneklerle karşılaştırarak dört başlık altında açıklar.

(1) Birincisi, hiçbir zaman sömürge olmamaktır: Türkiye ulus-devlet olarak hiçbir zaman Batı'daki ulus-devlet örneklerine benzememektedir. Çünkü Türkiye ulus-devleti Batı'daki örneklere göre gecikmiş bir projedir ve her ne kadar modernleşme söyleminin temelinde Osmanlı mirasını reddetmeye yönelik olsa da, bu durum Osmanlı'nın Türkiye'nin “öteki”si –ya da olumsuz-özü– olduğu anlamına gelmez. Ayrıca bizdeki ulus-devlet kuruluşunun temel anlatısında emperyalist güçlere karşı verilen savaş esastır ve Türkiye bu anlamda Osmanlı güçleriyle savaşmamıştır. Bu yönüyle Türkiye ulus-devletinin “öteki”si tam olarak belli değildir ve bu belirsizlik tekil bir kanon oluşumundan çok, çoğul ulusal kanonların kaynağını oluşturmaktadır.

(2) İkincisi, Batı'nın ne olduğunun tanımındaki zorluklardır: Türkiye modernleşmesinin temel hedefi Batı uygarlığını yakalamak hatta mümkünse üstüne çıkmaktır. Ancak Batılı ülke veya kurumlardan gelen her “olumsuz sinyal” bu temel anlatıyı zedelemiştir. Hatta zamanla edebi metinlerde “haksızlığa uğrama” duygusu artmış, Batı'nın gerçekten temel hedef olup olmadığı tartışma konusu olmuştur. Bu nedenle bazen olumsuz “öteki”, bazen de “içimizden bir parça” gibi karşımıza çıkan Batı'nın “kanonik” diyebileceğimiz eserlerde yeri oldukça sorundur. Bu durum Batı'nın da tanımlanmasını zorlaştırmaktadır.

(3) Üçüncüsü, kanonik model-metin ya da ana metnin ne olduğu sorudur: Bir ulusa ait kanonik metinler hem anlatısıyla hem de kurgusuyla okurları için tanıdık temalar kullanmak zorundadırlar. Bu nedenle birçok ulusal kanon doğrudan kutsal kitaplardan kaynaklı anlatı ve metaforları kullanırlar. Ancak Türkiye modernleşmesi ötekisi olmayan Osmanlı ile hesaplaşırken siyasal sistemi laikleştiren Fransız modelini benimseyerek kanonik diyebileceğimiz edebi metinlerde ya olumsuz İslam öğelerine ya da olumsuz Müslüman kahramanlara yer verir. Böylece Batı ve Batı-dışı kanon oluşum örnekleriyle karşılaştırdığımızda istisnai bir durum ortaya çıkar: Temel kutsal metin olarak Kur'an, ulus-devlet inşasında çağrışım yoluyla da olsa katkıda bulunmaz. Elbette model-metin arayışları kutsal metinlerle sınırlı kalmaz. Orhun Abideleri ve Dede Korkut Hikâyeleri bu arayışın başında gelir. Eski Yunan uygarlığına gitmeyi hedefleyen Mavi Anadolu Hareketi, Osmanlı dönemine olumsuz bakmayan Kemal Tahir'in metinleri, Hasan Âli Yücel başkanlığında Batı klasiklerini tercüme etme seferberliği bu arayışın sonuçlarındandır. Bütün bu arayışlara bakıldığında model-metin eksikliğinin de tekil ulusal bir kanon oluşumunda etkili olduğu söylenebilir.

(4) Son olarak, dil inkılabının edebi söylemi doğrudan etkilemesidir: Türkiye modernleşmesinde dil inkılabı özellikle Osmanlıca sözcük ve kalıpların yerine eski Türkçe kaynaklarda bulunan ya da Anadolu'da halk arasında konuşulan kelimelerin dolaşıma sokulmasıdır. Ancak dil inkılabı sadece bununla yetinmeyerek yeni yazar ve okurların oluşmasını da sağlar. Dönemin önde gelen edebiyat dergileri sürekli neyin, nasıl ve hangi araçlarla anlatılması gerektiğini vurgulamaya başlar. Dönemin ünlü Halka Doğru hareketi köylüyü hedef alırken aynı zamanda Köy Enstitüleri'nin kurulmasının bir bakıma yolunu açar. Köy Enstitüleri sonradan kapanmış olsa da dil devrimin etkisini ortaya çıkaran ve Anadolu'da kullanılan yerel sözcükler ile yeni sözcükleri birleştiren köy romanlarının yazarları buradan çıkar. Elbette böylesine dile müdahalenin olduğu bir durumda tekil bir ulusal kanondan söz etmek hayli zordur (ss. 72-76).

Türkiye’de kanon meselesini merkeze alarak yazılan bu ilk yazının temel argümanı kalıcı bir etki bırakır ancak ayrıntılı biçimde tartışılmaz. Orhan Tekelioğlu’nun işaret ettiği tekil bir kanonun yokluğu iddiası sonrasında kanon tartışmalarındaki temel kabullerden birine dönüşmüştür. Ancak Tekelioğlu’nun tekil bir kanonun oluşmamasının nedeni olarak sıraladığı iddialar doğrudan bir tartışmaya konu olmaz. Tekelioğlu’nun “model metin”, “ulusal kimliğin ötekisi olarak Osmanlı mirası” argümanlarına sonraki kanon tartışmalarında neredeyse hiç referans verilmemiş ama bu kavramlar üzerine tartışmalar yürütülmüştür.

Kanonun İmkânsızlığı

Orhan Tekelioğlu’nun bu yazısından sekiz ay sonra Ocak 2004’te *Kitap-lık* dergisi “Edebiyat Kanonu” dosyası hazırlar. Böylece kanon kavramı ilk kez popüler bir edebiyat dergisinin merkezi gündemi hâline gelmiş olur. Dosyada kanon tartışmasında sonrasında sıkça referans verilecek Murat Belge ve Jale Parla’nın yazılarının yanı sıra Orhan Koçak ve Kemal Atakay’ın ayrıntılı yazıları, Enis Batur ve Süha Oğuzertem’in kısa değerlendirmeleri ve Harold Bloom’un *Batı Kanonu*³ kitabının “Kanona Ağıt” başlıklı kısmının çevirisi yer almaktadır.

Bu dosyada Orhan Koçak’ın “Kanon mu, Siz İnanıyor Musunuz” yazısı, başlığından da anlaşılacağı gibi, Orhan Tekelioğlu’nun yazısındaki temel iddialarla paralellikler taşır. Koçak (2004), Yahya Kemal’in “Frenkler’de ve bizde klasik şiir hükmünü sürerken şiirin bir türlü tarihi ve kaidelerinin bir de *mecellesi* vardı.” (s. 60) ifadesinden hareketle bizde mecellenin kanon sözcüğünün karşılığı olduğunu ve hem kanon hem de kitap anlamında kullanıldığını belirtir. Koçak’a göre bizde bir kanon sorunu varsa da bu sorun Amerika akademisinde görüldüğü gibi değildir. Koçak ironik bir dille Amerika’daki durumu, kurumsal ve kuramsal bir tartışma hâline getiren temel etkeni; etnik ve kültürel azınlıkların, Amerikalı feministlerin, siyahların, Latinoların ayrımcılığa karşı verdikleri mücadelenin edebiyat eğitime yansımaları olarak değerlendirir. Bu nedenle muhafazakâr hümanist olarak tanımladığı Harold Bloom’un “hüzünlenmesi”ni de yerleşik kanonun kemirilip aşındırılmasına bağlar. Bizdeki sorun ise hiçbir zaman oluşmamış bir kanonun yarattığı huzursuzluktur. Koçak, bizde modern bir kanonun oluşmamasını belirleyen bir mekanizmanın varlığına işaret eder. “Coppée sendromu (kıyas yoluyla eleme)” dediği bu temel mekanizma ve kültürel davranış, edebiyat tarihinin farklı dönemlerinde bir refleks olarak Türkiye’de yazarla kendinden önceki yazar arasına, hatta yazarla kendi eserleri arasına giren bir tür değersizleştirme eylemidir. Yeni gelen yazarın kendinden önceki yazarları ya da kuşakları temel almaması farklı kültürlerdeki edebiyatlarda da görülen bir durumdur ama art arda gelen birkaç kuşağın kendinden önceki kuşakları birden değersizleştirmeye çalışması sadece Türk edebiyatında rastlanan bir durumdur (Koçak, 2004, s. 62).

Orhan Koçak, çerçevesini vermeye çalıştığı Coppée sendromunu Yahya Kemal ile Nurullah Ataç’ın Tevfik Fikret’in şairliğiyle ilgili düşünceleri üzerinden örnekler. Yahya Kemal’e göre, Fikret’in zaten iyi bir Fransızcası yoktur. Bu nedenle Fransız şairlerinin en önemlilerini (Baudelaire, Mallarmé, Verlaine) hiç anlamamıştır. Böylece şiiri de Fransız orta sınıfına ait zevklerin ötesine geçememiştir. Şair Coppée’nin yeni tarzının Fransa’da önemini yitirdiği bir dönemde, İstanbul’da yeniden uyandırmıştır. Yahya Kemal’in bu karşılaştırma yoluyla “ayıklama işlemi” Nurullah Ataç’ta da devam eder. Ataç’a göre de, Fikret, Fransız şairlerini (Villon, Racine, Hugo, Baudelaire) bilmez. Yüzünü tamamen Batı edebiyatına çevirmesine rağmen o kültürün en önem-

³ Harold Boom’un *Batı Kanonu* kitabı, Türkiye’de kanon tartışmalarının seyri belirlendikten sonra 2014 yılında Çiğdem Pala Mull tarafından çevrilerek İthaki Yayınları tarafından yayımlanmıştır.

li yapıtlarıyla tanışmamıştır. Batı düşüncesinde meydana gelen değişimleri sadece yüzeysel olarak bilir. Bu nedenle üçüncü sınıf bir Fransız şairi olan Coppée'yi usta kabul etmiştir. Burada kişisel yargılardan çok bir tür yapısal koşullanmaya işaret eden Koçak, Fikret'in kurban edildiği bu tavrın Yahya Kemal ile Ataç'ı da bekleyen bir kader olduğunu belirtir. Çünkü Ataç daha önce Tanrı olarak nitelendirdiği Yahya Kemal şiirlerini teatral bulacak, Cemal Süreya da Ataç'ı kendi yaşitlarından sonra Fransız edebiyatını takip etmeyen biri olarak tanımlayacaktır. Koçak, bu örneklerin çoğaltılabileceğini, Garip şiiriyle Yahya Kemal şiirinin itibarını kaybetmesine benzer biçimde İkinci Yeni'nin ortaya çıkışıyla da Garip şiirinin aynı kaderi yaşadığını söyler.

Türk edebiyatında usta şairleri takip ve taklit eden birçok şairin olduğunu belirten Koçak (2004), bu şairlerin zamanla "asıl usta" olan Fransız şiirine yöneldiğini ve bu nedenle edebiyatımızda yakın zamana kadar kanonun Fransız şairleri olduğunu ifade eder (s. 60-64). Orhan Koçak'a göre "Coppée sendromu"nun sonunda asıl ustanın "bizde değil, dışarıda olduğu"nu göstermesi elbette tesadüfi değildir. Çünkü bu kanon tartışmasında hâlâ bir sorun vardır: İktidar meselesi. Kültürel ve siyasal iktidarın kendi gücü veya güçsüzlüğü, ortaya çıkan kanonun inandırıcı olup olmadığını belirler. Bu anlamda Tanzimat sadece bir yenileşme çabası değil, aynı zamanda bir iktidar kaybıdır. Yıllarca mücadele verilen düşmanın düşünsel üstünlüğünün kabul edilmesidir. Bu kabul Osmanlı'nın şiir başta olmak üzere kültürel araçlarının da itibar kaybetmesine yol açmıştır. Bu noktada bir Osmanlı kanonunun oluşması hem içten hem de dıştan birbirini tamamlayan müdahalelerle olmuştur. İç müdahale; kökleri en az beş yüz yıl öncesine giden bir yazı geleneğini Namık Kemal *Celâleddin Harzemşah* oyununun önsözünde "yeni lakırdıya başlamış bir çocuğun söyleyeceği üç beş kelime" (s. 64) şeklinde tanımlamasıdır. Dış müdahale ise, Osmanlı şiirinin dünya edebiyatı sahnesine çıktığı anda, sınırlarının onu bu sahneye çıkaran tarafından belirlenmesidir. E. J. W. Gibb, Türklerin işinin şiir olmadığı, asıl işlerinin savaş ve idarecilik olduğunu, şiirin Perslilere bırakılması gerektiği belirtir. Bu iki durum tam olarak kültürel iktidar kaybının sonuçlarıdır. Tüm süreçlerin sonunda bir kanonun varlığından söz etmek mümkün değildir (ss. 64-65).

Orhan Koçak'ın özgün kavramsallaştırmalar sunan bu yazısı, şaşırtıcı biçimde, sonraki kanon çalışmalarında yoğun biçimde kullanılmamıştır. Orhan Koçak, yazısında da dile getirdiği etkilenme endişesi kavramından yola çıkarak Turgut Uyar'ı merkeze aldığı *Bahisler Yükseltmek* (2012) kitabında farklı bir açıdan kanon tartışması yürütmüştür. Ancak bu kitap da kanon tartışmalarında neredeyse hiç gündeme gelmemiştir.

Orhan Koçak'ın yanı sıra *Kitaplık*'in "Kanon Dosyası"na katkıda bulunan başka bir yazar da Kemal Atakay'dır. "Kanon Huzursuzluğu" yazısında Atakay, bir yandan kavramın tarihini verir diğer yandan kanonun "kurumsal" yanını ele alır. "Bir yazarın ya da yapıtın kanon niteliği taşıyıp taşımadığını hangi ölçütlere göre belirleyeceğiz?" sorusuna yanıt arayan Atakay (2004), tarihte olduğu gibi bugün de belirlenmiş herhangi bir ölçütün olmadığını dile getirir. Çünkü nasıl yazarlar ve yapıtları çağdan çağa farklı tanımlanıyorsa ölçütler de dönemden döneme değişiklik gösterir. Böylece edebiyat kanonunun içeriği de döneme ve toplumsal koşullara göre değişir ya da değişkenlik gösterir (ss. 70-77). Kemal Atakay'ın kanonu tanımlamaya çalıştığı ve kanonun bünyesindeki gerilimleri edebiyat teorisi açısından tartıştığı bu yazı sonraki çalışmalarda zaman zaman kullanılsa da öne çıkmaz.

Aynı dosyadaki "Sentetik Bir Salata ya da Fil Hayaleti Olarak Kanon" başlıklı diğer bir yazıda Süha Oğuzertem, kanon bağlamında şu üç sorunun cevaplanması gerektiğini düşünür: 1. Türkçe edebiyatta kanon var mıdır, yok mudur? 2. Tek bir kanon olabilir mi? 3. Kanonlaşma iyi midir,

kötü müdür? Yazısının kısalığı nedeniyle bu üç soruya ayrıntılı cevap veremese de Oğuzertem'in şu uyarısı hayli önemlidir: "Edebiyat tarihlerinin, ders kitaplarının, antolojilerin ve dergilerin içeriği ampirik olarak ve tarihsel ekseninde incelenmeden, bu yapıtların tirajları ve nasıl alınıldıkları konusunda 'nesnel' sayılabilecek verilere ulaşmadan, kanonun varlığı, yokluğu, varsa kaç farklı kanon olduğu" anlaşılamaz (s. 69). Oğuzertem'in uyarısının sonrasındaki kanon çalışmalarında karşılığını bulduğunu söylemek zordur. Kanonun yokluğunun ya da tersine varlığının üzerine konuşulurken çoğu zaman "ampirik bilgi ve tarihsel eksen"den hareket edilmeyecektir. Ancak kanon tartışmasına ilgi yoğunlaştıkça önce müfredat ardından antolojiler ve edebiyat tarihlerinin kanon kurma işlevi de ele alınacaktır.

Kanonu Tanımlamak ve Kanon Kurucu Aktörler

Kitap-lık'ın aynı dosyasında Jale Parla'nın "Edebiyat Kanonları" yazısı da yer alır. Bu yazı sonrasındaki kanon çalışmalarında sıkça referans alacaktır. Parla (2004), kanon sözcüğünün tarihsel süreç içerisinde anlam dönüşümlerini verdikten sonra kanonun muhafazakârlık ve değişim arasındaki gerimle yüklü olduğunu dile getirir (s. 51). Parla'ya göre (2004) bu gerilim aynı zamanda kanonu zorlamak, değiştirmek ve dönüştürmek içinde bir imkândır. Kanonik bir din adamı ve aynı zamanda şair olan John Donne, sevgilisiyle sevimlerini anlattığı "Kanonizasyon" adlı şiiriyle kelimenin dini anlamını dönüştürerek tamamen cinsel bir anlama evirir. Bu değişim ve dönüşüm kavramın temel dinamiklerinden biridir. Çünkü her yazar veya şair hem kanona dâhil olmak hem de onu dönüştürmek ister. Böylece edebi gelenekler oluşmaya başlar. Rus Biçimcileri bunu unutulmuş yazar ve metinleri merkeze alarak edebi teknikler üzerinden denerken Harold Bloom gibi edebiyat eleştirmenleri yeni yazarın bir önceki yazarın etsinde kalarak öne çıkma arzusunu "etkilenme endişesi" ile açıklamaya çalışır. Ancak Parla'ya göre kanon oluşumlarının en kayda değer eleştirmenler tarafından değil, edebiyatçılar tarafından yapılandırılır. Arkasında büyük bir kültür, siyaset ve epistemoloji olmasaydı Cervantes edebi kanonu değiştiremezdi. Aydınlanmanın edebiyata etkisi olmasaydı Goethe, Faust'u ilk kez cennete gönderemezdi. Bulgakov, *Usta ve Margarita*'da, Dostoyevski'nin sorduğu soruları farklı bir kültürel iklimde sormasaydı Jdanov'un dayattığı kanon yıkılmazdı. Dolayısıyla edebi kanonlar buna benzer karmaşık süreçlerin sonucunda herkesin üzerinde anlaştığı ama yine de tartışmaya açık oluşumlardır (s. 52).

Yine Parla'ya göre, kanonun tamamen siyasi ve doktriner dar anlamı daha bulunmaktadır; Jdanov'un oluşturmaya çalıştığı Sovyet gerçekçiliği, Mao'nun kültür devrimi, Hitler'in sanat ve edebiyat kanonu gibi. Ancak bu tür siyasi ve doktriner müdahaleyle oluşturulmaya çalışılan kanonlar uzun süreli olmaz. Çünkü siyasi baskı altında oluşturuldukları için kanonu oluşturan yapıtların nasıl ve neye göre seçildiği, bu yapıtlara yaklaşımdaki nesnel kriterlerin ne olduğu tam anlamıyla bilinmez. Elbette edebi kanonların oluşmasında ve değişmesinde ideolojik ve epistemolojik kültürel iklim, dönem ruhu, dünya görüşü, kültürel ve siyasi ortam, egemen estetik anlayışı gibi başka etmenler de vardır. İşte bu noktada edebiyatçı hem iyi bir edebiyat tarihçisi hem de iyi bir eleştirmen olmalı ve bu iki vasfını da beraber yürütmelidir. Çünkü ulaşabildiği yapıtlar ve onu ele alma yöntemi onun değerlendirmeleri de belirleyecektir (Parla, 2004, ss. 52-53).

Öncelikle kanon kavramını tanımlamaya çalışan Jale Parla, yazısını sonlandırmadan önce kanon çalışmalarının güncel sorunlarına da işaret eder. Parla'ya göre (2004) edebiyat çevreleri küreselleşme ve küreselleşme aygıtlarıyla dönemin dayattığı bir kanon sorunsalıyla karşı karşı-

dır: “Bir dünya kanonu nasıl oluşacaktır? Bu kanonu oluştururken kullanılacak kıstaslar arasında herhangi bir merkez referans noktası oluşturacak mıdır? Şimdiye dek dünya kanonlarını oluştururken kullanılan ve Batı hümanizmasının temel ilkeleriyle belirlenen evrensellik kıstası hâlâ geçerli midir?” (s. 53). Bu sorular güncelliğini korusa da Goethe’nin Weltliteratür tanımından sonra kanonizasyon kıstasları yeniden tartışmaya açılmış bulunmaktadır. Böylece edebiyat tarihçisi ve eleştirmeni, göstergebilim, ideoloji, epistemoloji, cinsiyetçilik, kimlik kurumları, eğitim politikaları, edebiyatın diğer sanatlarla ilişkisi ve okur çeşitliliği gibi giderek genişleyen disiplinler arası yaklaşım zorluğu içinde kanonları incelerken daha fazla kategoriye başvurmak zorunda kalacaklar (s. 53).

Jale Parla’nın yazısı kanonu tanımlaması ve güncel sorunlara da işaret etmesi nedeniyle özellikle akademik çalışmalarda temel referanslardan birine dönüşecektir. Parla’nın yazısının böyle bir ilgi görmesinin nedeni kanonu yalnızca Türk edebiyatı bağlamında değil genel bir sorun olarak ele alması ve bu sayede kavramın kapsamının aydınlığa kavuşturması olmalıdır. Jale Parla’nın yanı sıra aynı dosyadaki Murat Belge yazısı da özellikle kanon kurucu aktörlere işaret etmesi nedeniyle çok sık atıf alan “kurucu” denebilecek yazılardan biri olacaktır.

Murat Belge “Türkiye’de ‘Kanon’” başlıklı yazısında şu soruyu cevaplamaya çalışır: “Dünyada ya da dünyanın bazı yerlerinde kanon denen şey varsa bunu kim ya da kimler belirler veya yapar?” Belge’ye (2004) göre kanonu üç merci belirler:

Birinci “merci” söz konusu olan alanın, yani toplumdaki “edebiyat işleri” dairesinin normal “personel”i, yani her çeşitten yazarlar, aydınlar, öğretmenler, gazeteler vb. Aralarında eleştirmen gibi, edebiyat tarihçisi gibi, değerlendirmeye doğrudan doğruya ilgili olanları var, ama olmayanları da var. Akademik olanları, az ve etkili; olmayanları, çok ve gene etkili. Bunlar, mezatçı gibi, mücevhere fiyat biçen kuyumcu gibi, işin ehli, işin profesyoneli adamlar. Onun için neyin “kanon” olacağına, neyin olmayacağına önce bunlar karar verirler. [...] İkinci “merci”, biz hak teslim etmesek de gelip bunu icabında gasp eden bir öznedir: en genel adıyla “siyaset”, biraz daha somutlarsak belki “devlet” denen tüzel kişilik. [...] O da kendine özgü değerler, tercihler, kaygılarla işin içine karışıyor ve “Ahmet değil, Mehmet olsun” diyor. [...] Peki “üçüncü” kim? Bunu söylemek hem kolay hem de zor. Çünkü bu üçüncüsü “halk”tır ya da “toplum”dur. (s. 55)

Murat Belge, Türkiye’de edebiyat kanonun dinamiklerine dair iddialarının yanı sıra özellikle kanon kurucu “merci”lere işaret etmesiyle diğer yazılardan ayrılır. Kanonun kültürel bir olgu olarak kurulması ya da kurulamamasına değil kimler tarafından kurulduğuna bakmayı önererek tartışmanın odağını değiştirir. Kanon meselesinin metin merkezli tartışılması yerine, inşa edilme sürecini öne çıkardığı için de sonraki çalışmalarda sıkça atıf alır. Jale Parla “Kanon nedir?” sorusuna, Murat Belge ise “Kanon nasıl kurulur?” sorusuna cevap aradığı için kanon tartışmalarında sıkça alıntılanır. Murat Belge’nin buradaki yaklaşımının sonuçlarını akademik çalışmalarda da görmek mümkündür. Murat Belge’nin danışmanlığında hazırlanan Elif Baki’nin edebiyat ders kitaplarını kanon açısından inceleyen tezi, *Ulusun İnşası ve Resmi Edebiyat Kanonu* (2010) adıyla kitaplaşacak ve kanon tartışmasının öncü metinlerinden biri olacaktır.

Elif Baki, kitabında kanon tartışmalarına değinmeyerek 1930 ila 1980 arasında Talim ve Terbiye Kurulu’nun liselerde okutulmasına izin verilen ya da uygun görülen edebiyat tarihi kitapları inceler. Edebiyat tarihlerinde yer alan metinlerin niteliklerini ve değerlendirme biçimlerini ele alan Baki, söz konusu metinlerin cumhuriyet ideolojisi ile olan bağlantısını göstermeye çalışır. Öncelikle 1930-1950 daha sonra 1950-1970 arasında Talim ve Terbiye Kurulu’nun liselerde oku-

tulmasına izin verdiği edebiyat tarihi kitaplarını kronolojik olarak inceler. Kitapların ilk baskıları ile daha sonra yapılan baskıları arasında ne tür değişiklikler yapıldığını ve buna bağlı olarak konunun da yeniden nasıl ele alındığını karşılaştırmalı olarak açıklamaya çalışır. Ayrıca belirlenen tarihsel aralıkta okutulmasına izin verilen edebiyat tarihlerinde divan edebiyatına, Halk edebiyatına, Tanzimat sonrası edebiyata ve Millî edebiyat dönemi metinlerine nasıl ve ne kadar yer verildiğini oransal olarak verir. Böylece hangi yazara ait edebiyat tarihinin Talim ve Terbiye Kurulu'nun belirlemesiyle resmî devlet kanonuna ne zaman dâhil olduğunu ve bu edebiyat tarihlerinde yer alan yazar ve yazarlara ait metinlerin de bu edebiyat tarihlerine –dolayısıyla resmî devlet kanonuna– ne zaman ve nasıl alındığını tespit eder.

Baki'nin tespitlerine göre (2010), çalışmanın konusu olan tarih aralığında ders kitaplarında incelenen metinler, ulus inşa süreci göz önünde bulundurularak ve buna uygun insan modeli hedeflenerek eleştirel ve sanatsal yaklaşımlardan arındırılarak ele alınmıştır. Ve bu yaklaşım incelenen tarihler arasında bozulmadan devam etmiştir. Dolayısıyla bir edebi metnin müfredata alınması da müfredattan elenmesi de buna göre yapılmıştır. Ancak söz konusu bu eleme aynı zamanda devlet eliyle resmî kanonu da belirlemiştir. Fakat bu elemeye dayalı yaklaşım biçimi alternatif kanonların da oluşmasını sağlamıştır. Dolayısıyla Türkiye'deki kanon sorunsalı da resmî kanonla diğer alternatif kanonların geriliminden kaynaklanmaktadır (ss. 173-177).

Müfredat, Kanon, Soruşturmalar

Türkiye'de edebiyat kanonu tartışmalarının 2003'te belirginleşmesinin ardından, 2004 ve 2005'te 100 Temel Eser'in belirlenmesiyle yeni bir dönem başlar. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), 19 Ağustos 2004 tarihli bir genelgeyle ortaöğretim, 4 Ağustos 2005 tarihli başka bir genelgeyle de ilköğretim için 100 Temel Eser listesi açıklar. 2018'de Bakanlık tarafından mülga edilecek bu liste, o dönemde hayli popüler bir tartışma hâline gelir. Böylece kanon tartışması müfredat bağlamında dar bir entelektüel çevrenin konusu olmaktan çıkıp yaygın bir çevrenin konusu olur. Türkiye'de Milli Eğitim Bakanlığının önceden de bu türden girişimleri olsa da ilk kez mesele kanon kavramıyla tartışılır.

100 Temel Eser tartışmasıyla birlikte düşünülebilecek bir olay da özellikle *Notos* edebiyat dergisinin soruşturmalarıdır.⁴ “Kanon yokluğu”nun dile getirildiği ilk tartışmaların ardından önce MEB'in ardından da dergilerin kanonik listeler yayımlaması karmaşık bir durumun varlığına işaret eder. *Notos* dergisi bu tür çok katımlı soruşturmalar düzenlese de, kanon meselesini “yokluk” üzerinden tartışmayı da tercih eder. Ekim-Kasım 2010 tarihli sayısının dosya konusu “Çağdaş Türk Şiirinin Bir Kanonu Var mı?” başlığını taşır. Dosyadaki yazılarda, farklı gerekçelerle de olsa başlangıç tartışmalarındaki temel iddiayla hemfikir olunduğu, kanonun yokluğuna işaret edildiği fark edilir.

4 *Notos Öykü* dergisi doğrudan olmasa bile dolaylı bir şekilde kanonu ilgilendiren soruşturma dosyaları yayımlamaya başlar. Soruşturma dosyaları için bkz. 1. Soruşturma: “Ölmeden Önce Okunması Zorunlu 40 Kitap”, *Notos* 3, (Nisan-Mayıs 2007). 2. Soruşturma: “Yüzyılın 40 Romancısı”, *Notos* 8, (Şubat-Mart 2008). 3. Soruşturma: “Edebiyatımızda Geleceğin Ustaları”, *Notos* 14, (Şubat-Mart 2009). 4. Soruşturma: “Yüzyılın 40 Öykücüsü”, *Notos* 20, (Şubat-Mart 2010). 5. Soruşturma: “Çağdaş Türk Edebiyatında En İyi 40 Şey”, *Notos* 26, (Şubat-Mart 2011). 6. Soruşturma: “100 Temel Eser”, *Notos* 32, (Şubat-Mart 2012). 7. Soruşturma: “Türk Edebiyatından Hangi Yazarın Nobel Edebiyat Ödülü Almasını İstersiniz?”, *Notos* 38, (Şubat-Mart 2013). 8. Soruşturma: “Türk Edebiyatının Klasikleri Nelerdir?”, *Notos* 44, (Şubat-Mart 2014). 9. Soruşturma: “En Önemli Roman Kahramanları”, *Notos* 50, (Şubat-Mart 2015). 10. Soruşturma: “Yüzyılın 40 Filmi”, *Notos* 56, (Şubat-Mart 2016). 11. Soruşturma: “En Önemli 100 Çeviri”, *Notos* 62, (Şubat-Mart 2017). 12. Soruşturma: “En Önemli 100 Felsefe Metni”, *Notos* 68, (Şubat-Mart 2018). 13. Soruşturma: “En Önemli 100 Çocuk Kitabı”, *Notos* 74, (Şubat-Mart 2018). 14. Soruşturma: “Yüzyılın 40 Oyunu”, *Notos* 80, (Şubat-Mart 2020). 15. Soruşturma: “Yüzyılın 100 Şairi”, *Notos* 85, (Mart-Nisan 2021). 16. Soruşturma: “En Önemli 40 Bilimkurgu Romanı”, *Notos* 91, (Mayıs-Haziran 2022). 17. Soruşturma: “En Önemli 40 Polisiye Roman”, *Notos* 96, (Mayıs-Haziran 2023). Ayrıca soruşturma dosyaları dışında şiir bağlamında kanon tartışmalarına değinen sayısı için bkz. “Çağdaş Türk Şiirinin Bir Kanonu Var mı?”, *Notos* 24, (Ekim-Kasım 2010).

MEB'in belirlediği 100 Temel Eser'den kaynaklanan tartışmalar, özellikle müfredat ve kanon ilişkisinin öne çıkması bağlamında ayrıca önemlidir. Yukarıda belirttiğim gibi Elif Baki'nin tezi bu konuya odaklanan ilk çalışmalardan biridir. Özellikle eğitim fakültelerinde yazılan tezlerde de müfredat ve kanon ilişkisine değinilir. Hilmi Tezgör'ün Cumhuriyet dönemindeki ortaokul düzeyindeki edebiyat ders kitaplarındaki şiirler üzerine yazdığı tezi sonradan kitaplaşması nedeniyle de dikkat çeker. Tezgör'ün tezi 2013'te "*Bin Atlı Akınlarda Çocuklar*": *Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarında Şiir (1929-2005)* adıyla İletişim Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Yine müfredat ve kanon bağlamında dikkat çekici bir çalışma da Tuba Çelik Korat'ın (2019) "Edebiyat Öğretiminde Muhafazakâr Kanon" adlı yazısıdır. Tuba Çelik Korat, 1950 sonrasındaki öğretim planlarını inceleyerek tavsiye edilen yazar ve şairleri belirler ve bu isimlerin kanondaki yerini sorgular.

2005 sonrasında Türkiye'deki kanon tartışmaları genişleyerek devam ederken dergiler yeni dosya konuları yapmaya devam eder. Bu dergilerden akademik nitelikli *Pasaj* dergisinin 2007 tarihli dosyasını anmak gerekir. Bu dosya, tıpkı aynı yıllardaki pek çok dergi yazısında olduğu gibi ilk tartışmaları devam ettirir diğer yandan da kanon tartışmasını özellikle Osmanlı edebiyatının çokkültürlü yapısına işaret ederek genişletir.

Tersten Kanon ya da Çokkültürlülük

Akademik nitelikli sayılabilecek *Pasaj* dergisinin kanon dosyasında Oğuz Demiralp, Jale Parla, Laurent Mignon ve Pelin Başçı'nın yazıları yer alır. Oğuz Demiralp, "Kanun Benim" yazısında "Türkiye'de Batılı anlamda bir kanon yoktur ve olmasına da gerek yoktur" der (s. 19-23). Jale Parla ise "bir Türk romanı kanonu var mıdır?" ve "bir Türk romanı kanonu olmalı mıdır?" sorularına cevap arar. Pelin Başçı da "Yerli Edebiyat, Yurdun Edebiyatı; Herkes Onu Okumalı: Türk Edebiyatı Kanonu ve Ulusal Kimliğin Sınırları" başlıklı bir yazı kaleme alır. Başçı (2007) makalesinde Türk edebiyatının resmî kanonu ile bu edebiyatı oluşturan millî kimlik arasında birbirlerini belirleyen bir ilişki olduğunu söyler ve bu ilişkiyi Türk edebiyatının kendi iç dinamikleri üzerinden ele alarak açıklamaya çalışır. Resmî kanonun ne olduğunu tartışmak yerine hangi tür kaynakların Türk edebiyatının resmî kanonundan dışlandığı üzerinde durur. Böylece Türk edebiyatı kanonunun ulusal sınırlarını belirlemeye çalışır (ss. 44-45).

Bu dosyada yer alan ve azınlıklar meselesi üzerinden kanon oluşumunu değerlendirmeye çalışan Laurent Mignon'un "Bir Varmış, Bir Yokmuş... Kanon, Edebiyat Tarihi ve Azınlıklar Üzerine Notlar" makalesi kanon tartışmalarında ihmal edilmiş bir alanı göstermeye çalışır. Laurent Mignon (2007), Türk edebiyatında tekil bir kanonun olmadığını ancak uzlaşmamış bir kanondan söz etmenin de haksızlık olacağını düşünür. Çünkü Tanzimat sonrası dönemi merkeze alan edebiyat tarihlerini, antolojileri ve lise edebiyat müfredatını hazırlayan yazarlar Türkoloji çıkışlı olsun ya da olmasın, hatta amaçları ve siyasi duruşları ne olursa olsun Şinasi'nin *Şair Evlenmesi*, Namık Kemal'in "Hürriyet Kasidesi" ve Halit Ziya'nın *Aşk-ı Memnu*'su üzerinde mutlaka durmuşlardır. Bu durum bile en azından bir kanon taslağının varlığından söz etmemize imkân sağlamaktadır. Ancak kanon meselesinde Türkiye'ye özgü bir sorun bulunmaktadır. O da 1928 Harf Devrimi'nden önce yayımlanan bir edebiyat metnini Türkiye'de hiçbir okurun özel bir eğitim almadan okuyamamasıdır. Bu sorun uzmanlar tarafından neyin Latin harflerine aktarılıp aktarılmamasını belirlerken aynı zamanda neyin önemli olup olmadığını da belirlemektedir. Bu nedenle edebiyat tarihlerinde kadın yazarlar erkek yazarlara oranla daha fazla ihmal edilmiş ve yaptıkları çalışmalar birkaç sözle geçiştirilmiştir (ss. 35-36).

Mignon'un Türk edebiyatı çalışmalarında tespit ettiği diğer bir sorun ise Tanzimat sonrası edebiyat üzerine yapılan çalışmalarda Türkçe yazan gayrimüslim yazarlara ve yapıtlarına yer verilmemesidir. Hangi ideolojiden olursa olsun ister sağcı ister solcu ister akademisyen ister eleştirmen, hiç kimse Türk edebiyatı çalışmalarında gayrimüslim yazarlara ve yapıtlarına yer vermemektedir. Mignon (2007), bu durumu "tersten kanon" olarak niteler. Türkçe yazan gayrimüslim yazarlar ve yapıtları, "ulusal edebiyat belleğinden silinen yazarların ve yapıtların listesi[dir]" (s. 36). Türk edebiyatı tarihçiliğinde etnik kökenin önemli olmadığını vurgulayan Mignon, örnek olarak da Şemsettin Sami ve Mehmet Akif'in Arnavut, Ahmet Haşim'in Arap ve Ziya Gökalp'in Zaza olduğunu belirtir. Ancak ona göre sorunu ilginç kılan bugün yayın ve edebiyat dünyasında yer alan ve önemli edebiyat ödülleri kazanmış Karın Karakaşlı, Mario Levi ve Roni Margulies gibi Türkçe yazan gayrimüslim yazarlara karşı bu ayrımcılığın söz konusu olmamasıdır (ss. 36-37).

Tanzimat sonrası edebiyat üzerine yapılan bazı yeni çalışmalarda gayrimüslim yazarların "Türkçe edebiyat" kabul edildiğini belirten Mignon (2007), burada da yazarların gayrimüslim Türkçe edebiyata tutumlarını eleştirir ve onları Türk edebiyatı tarihi içinde nereye konumlandıracaklarına tam olarak karar veremediklerini dile getirir. Örneğin, M. Kayahan Özgül, *Arayışlar Devri Türk Şiiri Antolojisi*'nde Türkçe yazan bazı gayrimüslim şairlere "Has Bahçenin Japon Gülleri" başlığında yer vermektedir. Yani gayrimüslim şairler ve eserleri, Türkçe yazan Müslüman şairler gibi ait oldukları döneme ve şiir anlayışlarına göre değil, ayrı bir bölümde değerlendirilmektedirler. Benzer bir yaklaşım İnci Enginün'ün *Yeni Türk Edebiyatı: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)* adlı edebiyat tarihinde görmek mümkündür. "Ermeni ve Grek Harfleriyle Türkçe Romanlar" başlığında Enginün, Vartan Paşa'nın Ermeni harfli *Akabi Hikâyesi*'ne bir buçuk sayfa, fakat ne ölçüde özgün olduğu tartışma konusu olan Evengelios Misailidis'in Yunan harfli *Temaşa-ı Dünya ve Cefakâr ü Cefâkeş* adlı romanına beş sayfa ayırır. Bu çalışmalarda yaklaşım ve ele alma biçimleri her ne kadar problemler gibi görünseler bile gayrimüslimler Türkçe edebiyata önemli katkıda bulunmuştur (ss. 37-40).

Laurent Mignon çalışmasının son bölümünde gayrimüslim Türkçe edebiyata kuramsal olarak nasıl yaklaşılması gerektiğine dair öneride bulunur. Ona göre, Gilles Deleuze ve Felix Guattari'nin Franz Kafka'yı incelerken geliştirdikleri "minör edebiyat" kavramı düşünülebilir. Çünkü Deleuze ve Guattari'ye göre minör edebiyat "minör bir dilin edebiyatı değil, daha ziyade, bir azınlığın majör bir dilde yaptığı edebiyattır" (alıntılıyan Mignon, 2007, s. 41). Türk edebiyatı tarihçiliğinin de bu aşamada yapması gereken azınlık edebiyatlarının farklılığını ve özgünlüğünü tespit edip varlığını kabul ederek edebiyat tarihine dâhil etmek olduğunu ifade eden Mignon, ayrıca birçok gayrimüslim yazarın hem konu bakımından hem estetik açıdan eserlerinin dönemlerinin edebiyat anlayışını yansıttıklarını belirtir. Daha önce söz ettiğimiz Vartan Paşa'nın *Akabi Hikâyesi* kadının konumu, görücü usulü evlilik, Batılılaşma vb. dönemin birçok konusunu işlemektedir. Bunun yanı sıra Avram Naum'un şiirleri, Servet-i Fünun şairleri gibi yerli bir parnasyen şiiri geliştirmeye yöneliktir. Ancak tüm bunlara rağmen gayrimüslim edebiyatçılar ve eserleri Türk edebiyatı tarihinde yok sayılmaktadırlar. Ermeni, Yunan ve İbrani harfli Türkçe eserler, Arap harfleri ile yazılmadıkları için sadece kendi cemaatlerinde okundukları ve Osmanlı'daki edebi gelişimde etkili olmadıkları için yok sayılmaktadır. Diğer bir argüman ise gayrimüslim Türkçe edebiyatçıların eserlerinin edebi açıdan zayıf olduklarıdır. Elbette ileri sürülen bu argümanlar tartışmaya açıktır. Mignon'a göre, kanon tartışmalarından önce belki de Türk edebiyatı edebiyat tarihçiliği ve araştırmacılığının temel sorunlarıyla ilgilenilmelidir (ss. 40-43).

Laurent Mignon'un buradaki yaklaşımı sonraki kanon tartışmalarında, özellikle Türk edebiyatı/Türkçe edebiyat "kavgası"yla devam edecektir. Mignon'un yazısında dile getirdiği fikirlerle paralellik taşıyan yazılardan oluşan bir dosya 2008'de Kritik dergisi için hazırlanmıştır. Bu dosyanın editörlüğünü yürüten Mehmet Fatih Uslu ve Fatih Altuğ, farklı yazıları da dâhil ederek "*Tanzimat ve Edebiyat: Osmanlı İstanbulu'nda Modern Edebi Kültür*" adıyla dosyayı kitaplaştırmışlardır.

Akademik Kanon Çalışmaları ve Sonrası

Kanon tartışmalarına başladığı dönemde Jale Parla, Murat Belge ve Süha Oğuzertem gibi yabancı filolojilerdeki akademisyenlerin söz aldığı fark edilir. Benzer biçimde Orhan Koçak, Kemal Atakay gibi ilk yazıları yazarlar da Batı literatürüne referans vermektedir. Orhan Tekelioğlu da yazısında Batı edebiyatlarına örnek vermektedir. Bu durumu kanon kavramının Batı literatüründen gelmesinin olağan bir sonucu saymak mümkündür. 2000'lerin ikinci yarısında ise Türk dili ve edebiyatı bölümlerinden gelen akademisyenler de kanon meselesiyle ilgilenmeye başlarlar. Bu bağlamda ilk kapsamlı yazılardan biri Selçuk Çıkla'nın 2007 tarihli "Türk Edebiyatında Kanon ve İnkılap Kanonu"dur. *Muhafazakâr Düşünce* dergisinde yayımlanan bu yazı, Çıkla'nın 2005'te tamamladığı doktora tezine dayanır. Çıkla'nın yazısında Cumhuriyet'in ilk yıllarında devletin ya da otoritenin müdahalesiyle oluşturulmaya çalışılan edebiyat "inkılâp kanonu" olarak tanımlanır. Çıkla'nın yaklaşımı sonrasında erken cumhuriyet edebiyatındaki kanonu sorgulayan başka tezlerle devam ettirilecektir. Şerif Eskin'in yine "İnkılap Edebiyatı" kavramını ele aldığı tezi de 2023'te kitaplaştırılacaktır.

Türk edebiyatı akademisyenlerinin kanon söz konusu olduğu zaman erken Cumhuriyet dönemini tercih etmesi sonrasında da baskın bir eğilim olacaktır. Bu eğilimde Cumhuriyet'in bu yıllarının "kurucu" kabul edilmesi belirleyici olduğu kadar 2000'lerdeki genel siyasi havanın, özellikle Kemalizm eleştirilerinin etkisinin olduğu söylenebilir. Erken Cumhuriyet edebiyatında kanon tartışmaları kaçınılmaz olarak siyaseti de öne çıkarmaktadır.

Kanon kavramını daha geniş bir çerçeveye taşıyan akademik bir çalışma Turgay Anar'ın doktora tezidir. Anar, edebiyat mahfili ile kanon kavramını doğrudan ilişkilendirdiği tezini 2012'de Mekândan Taşan Edebiyat: "*Yeni Türk Edebiyatında Edebiyat Mahfilleri*" adıyla kitaplaştırmıştır. Yine Turgay Anar 2013'te "Türk Edebiyatında Edebiyat Kanonu: Kanon, Kanonuna Girmek ve Kanona Müdahale" adlı makalesini ve bu makalesinin de yer aldığı *Janus'un Yüzü: Türk Edebiyatında Kanon ve Karşı-Kanon* adlı kitabını 2022'de yayımlamıştır. Anar'ın bu kitabında kullandığı "karşı kanon" kavramı tartışmaya yeni bir bakış açısı sunma eğilimindedir.

Son 15 yılda akademik alanda çok sayıda makale, tez ve kitap kanon konusuna hasredilmiştir. Yayın sayısı arttıkça kanon kavramına temas eden tartışmalar da çeşitlenmekte ve genişlemektedir. Doğrudan kanonu tartışmasa da özellikle feminist bakış açısıyla kanonun dışında kalan kadın yazar ve şairlere dair pek çok çalışma yapılmıştır. Osmanlı kadın yazarlarından başlayarak Suat Derviş, Gülten Akın gibi kadın yazarların kanondaki konumuna itiraz dile getirilmiştir. Benzer biçimde Kemal Bilbaşar ya da Ahmed Arif gibi sosyalist, Cahit Zarifoğlu ya da Sezai Karakoç gibi "İslamcı" veya Asaf Halet Çelebi gibi avangard yazarların kanon dışında kalmasına odaklanan ya da buna değinen çalışmalar da yapılmıştır. Bu durumun tam tersine belli bir dönemde kanon dışı kalan Sabahattin Ali ya da Ahmet Hamdi Tanpınar gibi yazarların kanonlaşma sürecine odaklanan çok sayıda akademik ve popüler çalışma yapılmıştır. Yine kanon tartışmasının genişleme sürecinde özellikle Yalçın Armağan'ın (2022a, 2022b) yazılarıyla estetik değer ve kanon ilişkisi de gündeme gelmiştir. Son yıllarda edebiyat kanonunu daha geniş bir perspektiften

değerlendiren Besim Dellaloğlu'nun *Poetik ve Politik* kitabına da dikkat çekmek gerekir. Besim Dellaloğlu, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın kültürdeki konumunu sorgulayarak kanon meselesini dolaylı olarak tartışmaya başlamış ve "Bir Kültürel Çalışmalar Ansiklopedisi" alt başlığını taşıyan kitabında "klasik" ve "kanon" maddelerine yer vermiştir. Dellaloğlu, kanon ve klasik yokluğunu Türkiye'deki toplumsal konsensüsün eksikliğiyle ilişkilendirmektedir.

Türkiye'de kanon tartışması başlangıçta yabancı filolojideki ya da alan dışındaki akademisyenlerle gündeme gelmiş, ardından hayli yaygınlaşmış olsa da, sonrasında yeniden akademik alana çekilmeye başlamıştır. Ancak 2023'ün Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzüncü yılı olması nedeniyle kavram yeniden akademi dışında yaygınlaşmış ve 100 yılın muhasebesini yapma iddiasındaki dosyalarda ve yazılarda yeniden yaygınlaşmıştır. Her ne kadar kanon tartışmasının başlamasının üzerinden yirmi yıl geçmiş olsa da ilk anda ortaya atılan tekil bir kanonun yokluğu iddiası bugün de tartışılmaya devam etmektedir.

Sonuç

Türk edebiyatındaki kanon tartışmalarına baktığımızda tartışmaların yoğunlaştığı temel noktanın Türk edebiyatının tekil bir ulusal kanona sahip olup olmadığına yöneliktir. Batı'da oluşan ulus-devletler ile Türkiye'nin ulus-devlet olma süreci karşılaştırılarak kanon tartışmalarının "ulusal kanon" kimliğine büründüğünü söyleyebiliriz. Özellikle Batılı anlamda bir ulusal kanonun Türk edebiyatında olduğu söylenemez. Çünkü hem Cumhuriyet modernleşmesinin kendine özgü yapısı hem de Batılı ulus-devletlerin uluslaşma süreci aynı değildir. Bu nedenle Türk edebiyatında Batılı ülkelerde olduğu gibi tek bir kanondan söz etmek mümkün değildir. Özellikle farklı ideolojilerin ortaya çıkması ve bu ideolojiler doğrultusunda eserlerin verilmesi ulusal tek bir kanon yerine çoğul kanonların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu bağlamda yapılan tartışmalarda mutabık kalınan durumun Türk edebiyatında tek bir ulusal kanonun olmadığı, bunun yerine çoğul kanonların yer aldığıdır.

Türk edebiyatında kanon tartışmalarının diğer bir uğrak noktası kanonu kimin belirlediği meselesidir. Bu hususta üç belirleyicinin ön plana çıktığını görüyoruz. Bunlardan birincisi devlet dediğimiz tüzel kişilik ve dolayısıyla bu tüzel kişilikten yararlanan siyasi otoritedir. Özellikle -Batı'ya göre- gecikmiş bir ulus-devlet projesi olan Cumhuriyet'in ilk dönem metinleri siyasi otorite tarafından bu projenin hayata geçirilmesine yöneliktir. Bu nedenle belirli yazarlara belirli konularda eserler kaleme almaları istenmiştir. İkinci belirleyici yazarlar, eleştirmenler ve akademisyenlerin içinde bulunduğu aydın kesimdir. Bu grup neyin kanon olup olmadığının kriterlerini belirledikleri için -dolayısıyla- en etkili belirleyicidir demek yanlış olmaz. Üçüncü olarak toplumun kendisi bir belirleyici olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu, tartışmaya açık bir durumdur. Çünkü toplumun ne okuyacağını ya da ne okuması gerektiğini belirleyen etmenler bulunmaktadır. Bu nedenle asıl belirleyicinin toplum mu yoksa toplumu yönlendiren unsurlar mı olduğu tartışmaya açık alan olarak karşımızda durmaktadır.

Tartışmaların yoğunlaştığı bir diğer alan ise kanona dâhil olmanın ya da kanonikleşmenin kriterleridir. Bu noktanın Türk edebiyatında oldukça tartışmalı olduğunu görüyoruz. Özellikle ulus-devlet inşasında kanon oluşumunda Türk edebiyatında kalem oynatan ve edebi eser veren birçok gayrimüslim yazarın kanon dışında tutulduğunu söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra resmî ideoloji ile barışık olmayan ya da siyasi irade ile kavgalı olan yazarlarında aynı kaderi paylaştığını görüyoruz. Yalnızca siyasal bir karşıtlık değil cinsiyet, cinsel yönelim gibi kimliklerin kanondaki durumu belirlemesine itirazlar da kanon tartışmalarında sıkça dile getirilir.

Kaynaklar

- Akyıldız, K. ve B. Karacasu. (1999, Yaz). Mavi Anadolu: Edebî kanon ve millî kültürün yapılandırılışında Kemalizm ile bir ortaklık denemesi. *Toplum ve Bilim*, (81), 26-42.
- Anar, T. (2022). *Janus'un Yüzü: Türk edebiyatında kanon ve karşı-kanon*. Ketebe.
- Armağan, Y. (2022a). Edebiyat kanonu ile “edebiyat mezbahası” arasında. *K24*. <https://t24.com.tr/k24/yazi/edebiyat-kanonu-ile-edebiyat-mezbahasi-arasinda,3743>.
- Armağan, Y. (2022b). Kanon, estetik kıymet ve okunmanın sihri. *K24*. <https://t24.com.tr/k24/yazi/kanon-estetik-kiymet-ve-okunmanin-sihri,3836>.
- Assmann, J. (2015). *Kültürel bellek: eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlama ve politik kültür* (A. Tekin, Çev.). Ayrıntı.
- Atakay, K. (2004, Ocak). Kanon huzursuzluğu. *Kitap-lık*, (68), 70-77.
- Baki, E. (2010). *Ulusun inşası ve resmi edebiyat kanonu*. Libra Kitap.
- Başçı, P. (2007). Yerli edebiyat, yurdun edebiyatı; herkes onu okumalı: Türk edebiyatı kanonu ve ulusal kimliğin sınırları. *Pasaj*, (6), 44-69.
- Belge, M. (2004, Ocak). Türkiye’de “kanon”. *Kitap-lık*, (68), 54-59.
- Çelik, T. (2019). Edebiyat öğretiminde muhafazakâr kanon. *Folklor/Edebiyat*, (97), 95-132.
- Çıkla, S. (2007, Yaz-Güz). Türk edebiyatında kanon ve inkılâp kanonu. *Muhafazakâr Düşünce*, (13-14), 47-68.
- Dellaloğlu, B. (2020). *Poetik ve politik: bir kültürel çalışmalar ansiklopedisi*. Timaş
- Demiralp, O. (2007, Kasım-2008, Mayıs). Kanun Benim! *Pasaj*, (6), 19-23.
- Eskin, Ş. (2023). *İnkılâp Edebiyatı: Türkiye’de Uluslaşma, Kültürel İnşa Seferberliği ve Edebiyat*. Dergâh.
- Jusdanis, G. (1998). *Gecikmiş modernlik ve estetik kültür* (T. Birkan, Çev.). Metis.
- Koçak, O. (2004, Ocak). Kanon mu, siz inaniyor musunuz? *Kitap-lık*, (68), 60-65.
- Koçak, O. (1997, Sonbahar). Türkçede eleştiri: Bir tarihselleştirme denemesi (Söyleşi: Semih Sökmen). *Defter*, (31), 88-108.
- Mignon, L. (2007). Bir varmış, bir yokmuş... kanon, edebiyat tarihi ve azınlıklar üzerine notlar. *Pasaj*, (6), 35-43.
- Oğuzertem, S. (2004, Ocak). Sentetik bir salata ya da fil hayaleti olarak kanon. *Kitap-lık*, 68, 68-69.
- Parla, J. (2004, Ocak). Edebiyat kanonları. *Kitap-lık*, (68), 51-53.
- Parla, J. (2007). Gelenek ve bireysel yetenek: kanon üzerine düşünceler. *Pasaj*, (6), 11-18.
- Tekelioğlu, O. (2003, Şubat-Nisan). Edebiyatta tekil bir ulusal kanonun oluşmasının imkânsızlığı üzerine notlar. *Doğu Batı*, (22), 65-76.
- Tezgör, H. (2013). “Bin ath akınlarda çocuklar:” Ortaokul Türkçe ders kitaplarında şiir (1929-2005). İletişim
- Türkeş, Ö. (2001). Gündük bir edebiyat kanonu. T. Bora, (ed), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-2: Kemalizm içinde* (ss. 425-448). İletişim.
- Uslu, M. F. ve Altuğ, F. (2014). *Tanzimat ve edebiyat: Osmanlı İstanbulu’nda modern edebi kültür*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.